

ВІТАЛІЙ ФАЗАН
(Полтава)

ПЕРЕДУМОВИ ВИВЧЕННЯ ПЕДАГОГІКИ ЯК НАВЧАЛЬНОГО ПРЕДМЕТА В ДУХОВНИХ АКАДЕМІЯХ УКРАЇНИ (ПЕРША ПОЛОВИНА ХХ ст.)

Розглянуто та з'ясовано основні передумови вивчення педагогіки як навчального предмета. Досліджено ситуацію, що склалася в духовних академіях України першої половини ХХ ст.

Ключові слова: педагогіка, Святейший Синод, духовні Академії, вихованці.

Занепад духовності та недоліки у моральному вихованні, характерні для сучасного суспільства, зумовлюють необхідність педагогізації соціального середовища, від успішності здійснення якої, на наш погляд, значною мірою залежить формування свідомих, освічених і компетентних громадян України, її майбутнього в складних умовах нівелювання самого поняття моральності, тотального поширення відчуття непричетності й байдужості до споконвічних загальнолюдських і національних цінностей. Це актуалізує потребу глибокого й усебічного вивчення досвіду викладання педагогіки як навчального предмета, насамперед у духовних закладах освіти. У зв'язку з цим метою нашої статті визначаємо з'ясування передумов вивчення педагогіки як навчального предмета в духовних академіях України першої половини ХХ ст.

Бурхливий для Російської імперії початок ХХ ст. (у складі якої на той час перебувала Україна) – час масштабних соціальних та політичних перетворень, революцій і суспільних катаклізмів – не оминув вищі духовні навчальні заклади. Ліворадикальні віяння російської революції 1905 р. спочатку відгукнулися тут студентськими заворушеннями, а згодом у середовищі академічної професури утворився міцний ліберальний осередок, гуртуючим стрижнем якого була вимога негайного реформування вищих духовних навчальних закладів країни. Вища церковна влада змушена була піти на поступки і надати академіям часткову автономію в 1906 р. [1]. Раду академії очолили професори лівої політичної орієнтації, так звані «прогресисти», з середовища яких 6 вересня 1907 р. вперше таємним голосуванням було обрано ректора. Ним став професор кафедри біблійної археології Олександр Глаголев. Ще за рік до того, 31 серпня 1906 р. таким же чином було обрано новим інспектором професора Володимира Рибинського. Друга частина академічної корпорації складалась із консервативно налаштованих професорів, які не поділяли поглядів лібералів на майбутнє духовної освіти в Російській імперії. У цьому угрупованні особливо виділялися професори крайньої правої орієнтації, насамперед В. Півницький та С. Голубев.

Незабаром ситуація в країні, а згодом і в духовно-освітньому середовищі змінилася на користь консервативних кіл: 1908 р. Синод провів ревізію духовних академій, у результаті якої реформи в Київській Академії було піддано критиці. Причиною став украй недоброзичливий відгук ревізора архієпископа Волинського Антонія (Храповицького). Як наслідок, усі нововведення скасовувалися і в повному обсязі відновлювалась дія статуту 1884 р.

З 1909 р. розпочалася робота зі створення проекту нового статуту духовних академій Російської Імперії, до розробки положень якого було залучено переважно консервативно налаштованих професорів та церковних діячів. Саме тоді проявилися приховані розбіжності між «охранителями» та «ревнителями» в баченні навчально-наукових завдань духовних академій: перші наголошували на наукових завданнях академій, інших, передовсім, цікавили церковно-практичні потреби. Зрештою, «ревнителі» висловилися за принципову перебудову системи вивчення богослов'я, за розкриття у ньому, насамперед, «церковного, богооткровенного» елемента. На їхню думку, нова система мала готувати в духовних академіях не вченого спеціаліста, а перш за все освіченого пастиря. Саме ця позиція «ревнителів» відштовхнула від них значну частину професорів-«охранителів».

У 1910-1911 рр. прийнято новий академічний статут. Попри позитивні моменти (збільшення кількості кафедр, введення нових предметів тощо), цим актом було суттєво обмежено академічну науку, вимагалася «навіть світські предмети викладати в духовних академіях не об'єктивно, а з якого-небудь виняткового богословського погляду» [1, с. 14]. Владу в Академії остаточно прибрали до рук консерватори, ліберально налаштовані професори зазнали утисків.

Початок Першої світової війни та подальші події завадили налагодженню стосунків у академічному середовищі. Усі намагання новопризначеного (6 серпня 1914 р.) ректора Дмитрія (у чернецтві Василя) Богдашевського нормалізувати ситуацію в Академії були зведені нанівець обставинами часу. Повноцінна навчально-наукова робота в стінах Академії більше ніколи не поновилася. Повалення самодержавства Лютневою революцією започаткувало докорінні, хоч і недовготривалі, зміни академічного устрою. 8 березня 1917 р. на позачерговому засіданні Ради КДА прийнято рішення про її розширення, введення до її складу доцентів, в. о. доцентів та позаштатних професорів. Відновили у професорському званні й членстві в Раді звільненого кілька років перед тим за ліберальні погляди одного з провідних фахівців КДА професора Василя Екземлярського. Прагнення до змін було задекларовано створенням спеціальної комісії, яка займалася внесенням змін до академічного статуту. У 1917 р. діяв лише тимчасовий статут духовних академій. Викладачі та професори Академії активно долучилися до процесів реорганізації церковно-громадського життя в Україні.

У молодій українській державі одним із першочергових виявилася питання українізації політичного, суспільного та культурного життя. Не оминуло воно і вищі духовні навчальні заклади. Спочатку академічна корпорація прохолодно поставилася до українського руху, але згодом, з огляду на політичні реалії, вона переорієнтувалася на співпрацю з українською владою. На початку 1918 р. професорсько-викладацька спільнота обговорила питання українізації, а невдовзі ректор повідомив Народне міністерство освіти про те, що академічна Рада порушила перед Святійшим Синодом клопотання про відкриття трьох кафедр українознавства: історії, мови та літератури [1, с. 133]. Загалом ставлення студентів та викладачів Академії до українського питання було різним.

«З професорів ніхто себе не виявляв українцем, хоч між ними були такі, що не крились зі своїми симпатіями до українського руху й давали можливість студентам науково опрацьовувати теми з українського життя» [2, с. 76], – так стверджував протоієрей Ф. Кульчинський. Серед прихильників українства він називав прізвища Володимира Завітневича, Миколи Мухіна, Михайла Оксіюка, Михайла Скабаллановича і, особливо, Миколи Петрова. Аналіз поглядів окремих викладачів КДА підтверджує твердження протоієрея Ф. Кульчинського. Адже Російська Православна Церква ніколи не мала особливих сентиментів до всього українського, а її політика, спрямована на русифікацію краю, відзначалася відвертою антиукраїнською спрямованістю. Чинovníки духовного відомства у Петербурзі, та й дехто з викладачів КДА, до українства здебільшого ставились скептично чи іронічно, а інколи й во-

роже (про що свідчить випадок із заборорою Миколі Петрову видавати «Історію української літератури» [2] та антиукраїнські настрої консервативно налаштованих професорів у час Української революції). Разом із тим, показовим зразком українофільства людини, котра стільки зробила для українства, є росіянин за походженням, професор КДА Микола Петров.

Студенти Академії підтримали гасла повернення до національних витоків – у травні 1917 р. вони провели з'їзд, на якому більшістю голосів ухвалили рішення про поступову українізацію навчальних програм. Серед інших ухвал цього з'їзду були вимоги домагатися запровадження виробничої системи для всіх викладачів та адміністрації, внесення змін у процес оцінювання знань, присудження вчених ступенів тощо. Більшість вимог Рада прийняла, і восени 1917 р. узгоджувальна комісія професорів і студентів розробила нові правила складання іспитів. Але в січні 1918 р. через більшовицький наступ на Київ та економічну скруту заняття в Академії припинилися. Навчальний процес частково вдалося поновити вже в часи Гетьманату. Власне 1917/1918 навчальний рік був першим роком, коли в стінах вищого духовного освітнього закладу України відбувався навчальний процес. Далі проводити його стало дедалі складніше, а часто й зовсім неможливо. Причини того були різні – певний час приміщення КДА займали австро-німецькі війська, та й охочих здобувати вищу духовну освіту в такий непевний час знаходилося небагато [1, с. 242-243]. У 1918 р. заклад був змушений постійно вирішувати проблему найму приміщень для читання лекцій. У липні 1918 р. було прийнято новий статут КДА. Академічний устрій передбачав автономію, вільний вибір ректора і професорсько-викладацького складу. Відтепер навчальний заклад адміністративно підпорядковувалася Міністерству сповідань, а канонічно – Київському митрополиту. У навчальні плани вводились обов'язкові курси історії України, української мови, літератури і права, історії Української Церкви з відкриттям відповідних кафедр [1, с. 188-189]. Процес українізації Академії продовжувався і в часи Директорії. Так, у листопаді 1919 р. був затверджений «Законопроект про обов'язковість української мови в дисертаціях на вчені ступені в Духовній академії».

Так склалися життєві реалії, що більшості проектів нової організації академічного життя судилося залишитись нереалізованими. У роки громадянської війни місто переходило від однієї влади до іншої, студенти полишали навчання та йшли на фронт. Українська Центральна Рада була не в змозі реально допомогти закладу й обмежувалася заявами про її підтримку. Реальну увагу до потреб закладу з носіїв державної влади виявила лише Рада Міністрів за Гетьманату, яка, хоча й частково, фінансувала КДА.

У жахливому становищі в ті роки опинилися члени професорсько-викладацької корпорації КДА. У березні 1919 р. ректор КДА єпископ Василій (Богдашевський) у листі до професора Петроградської Духовної Академії написав сповнені болю та відчаю рядки: «Наукова робота цілковито припинилася, і тепер професори думають лише про те, як би не померти з голоду» [2, с. 263]. Люди, котрі займалися тільки викладацькою та науковою діяльністю, були приречені виживати і рятуватись. Молодші члени академічної корпорації повійжджали з Києва у відрядження, інші, щоб прогодувати сім'ю, йшли в села простими псаломщиками, окремих викладачів постачали харчами парафіяни або студенти КДА, які походили із сіл. Декому врятуватися не судилося – вони, будучи фізично виснаженими, померли від хвороб, що тоді лютували [1, с. 279, 286-287].

Процес занепаду Академії довершила радянська влада, неприязно налаштована до церковної інституції – в останні дні 1919 р. цей вищий духовний заклад України було ліквідовано. Поспішність, із якою нова влада нищила КДА, мала підстави – академічна корпорація, по суті, підтримала окупацію української столиці військами генерала Денікіна (від вересня 1919 р.). Тому одразу ж після зайняття міста більшовицькими військами майно закладу надзвичайно оперативно було описане і невдовзі реквізоване.

Певний час серед професорів закладу побутувала думка (точніше, чутка) про можливість приєднання КДА до Українського Університету. Подібну ідею в Петрограді про приєднання тамтешньої духовної академії до університету пропагував професор М. Глибоковський, однак надії і київської, і петроградської професури виявилися марними – нова влада рішуче не допускала богословську науку до нової системи освіти. Декілька членів академічної корпорації ще кілька років збиралися на приватних квартирах, нелегально продовжували заняття, навіть захисти дисертацій. Однак із посиленням тиску держави на Церкву вже на початку 1930-х років майже нікого з викладачів і професорів Академії в Києві не залишилося: багато з них померло, хтось був репресований, а хтось виїхав із Києва. На наукову чи викладацьку роботу, споріднену за фахом із колишньою, вдалося влаштуватися хіба що тим професорам, які встигли емігрувати з країни ще під час революційних подій, наприклад, Федору Тітову та Михайлу Поснову. Таким чином, КДА як освітній та науковий центр остаточно припинила своє існування.

В історії КДА помітну роль відігравали її керівники. Йдеться як про ректорів – безпосередніх її адміністраторів, так і про київських митрополитів. Роль останніх влучно означив дослідник історії закладу А. Жуковський: «Безпосереднім опікуном і начальником для КДА був Київський митрополит, якого влада була не так статутково-формальна, як дійсна». Особливо помітна роль київського ієрарха у перші п'ятдесят років існування КДА, коли заклад був цілковито підпорядкований йому, за його поданням (від 1839 р.) призначали ректора КДА [2, с. 336, 347]. Деякі з них прислужились Академії як добрі покровителі, інші співпрацювали із закладом на науковій ниві.

Таким чином, Київська Духовна Академія, заснована у 1819 р., стала головним представником нової імперської системи духовної освіти на українських землях, основним досягненням якої був розрив із украї застарілою схоластичною освітою. До кінця 1860-х років, на першому етапі її формування, уся наукова та навчальна робота перебувала під повним контролем центрального духовно-освітнього відомства країни та церковних властей, що призводило до нових передумов вивчення та викладання педагогіки у вищих духовних академіях. На хвилі ліберальних реформ та прагнення модернізувати суспільство у 1869 р. державний апарат дещо послабив контроль над духовними академіями. За умов певної свободи богословської творчості та навчальної діяльності сформувалося професорсько-викладацьке середовище як окремий прошарок у духовному стані. Невдовзі більшість із цих інтелектуалів заявили про себе як про силу, яка бажає максимальної самостійності у визначенні напрямів розвитку освітньої та наукової діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Титов Ф. И. Имперская Киевская Духовная Академия в ея трехвековой жизни и деятельности (1615-1915 гг.). Исторические записки / Ф. И. Титов. – К., 1915. – 423 с.
2. Титов Ф. И. Киевская Духовная Академия в эпоху реформ 1796-1869 гг. / Ф. И. Титов. – К., 1910. – 875 с.
3. Титов Ф. И. Киевская Духовная Академия в эпоху реформ 1796-1819 гг. / Ф. И. Титов. – К., 1910. – 47 с.

ВИТАЛИЙ ФАЗАН

ПРЕДПОСЫЛКИ ИЗУЧЕНИЯ ПЕДАГОГИКИ КАК УЧЕБНОГО ПРЕДМЕТА В ДУХОВНЫХ АКАДЕМИЯХ УКРАИНЫ (ПЕРВАЯ ПОЛОВИНА XX В.)

Выявлено и рассмотрено основные предпосылки изучения педагогики как учебного предмета. Исследовано ситуацию, которая сложилась в духовных академиях Украины первой половины XX в.

Ключевые слова: педагогика, Святейший Синод, духовные Академии, воспитанники.

VITALIY FAZAN

PRE-CONDITIONS OF STUDY OF PEDAGOGICS AS EDUCATIONAL SUBJECT AT THE SPIRITUAL ACADEMIES OF UKRAINE (THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY)

The basic problems and principles of teaching the Pedagogics as educational subject are analysed. The situation at the spiritual academies of Ukraine in the first half of the 20th century is investigated.

Keywords: Pedagogics, Saint Synod, Kyiv Spiritual Academy, education.

Одержано 19.05.2011, рекомендовано до друку 18.07.2011.